

JÁN BODNÁR

„PROCESS-PHILOSOPHY” — FILOZOFIA SUBJEKTÍVNEHO IDEALIZMU

I.

Buržoáznej ideológii pripadla v súčasnej dobe rozkladu kapitalistického zriadenia veľmi ťažká úloha. Má zachraňovať kolísavé pozície na ideologickom fronte, má zdôvodňovať, ospravedlňovať ťaženie imperialistickej buržoázie proti pokrokovým silám vo svete, proti mieru, socializmu. Má zachraňovať stratenú vec. Na tejto úlohe má primeraný podiel aj buržoázna filozofia.

Čo charakterizuje buržoáznu filozofiu epochy imperializmu? Aké sú jej úlohy v súčasnej dobe? Jej prvoradou úlohou je bojovať proti marxistickej filozofii, proti vedeckému socializmu a materializmu, ďalej produkovať nové a nové „systémy”, vymýšľať nové problémy, termíny, pojmy, aby maskovala neschopnosť riešiť základné filozofické otázky, zakrývať idealizmus, mystiku rúskom „vedeckosti”, „objektívnosti”, vnášať do vedy otravu subjektivismu a agnosticizmu.

V našom článku chceme ukázať, ako tieto úlohy „plní” jeden z čelných, najrozšírenejších smerov súčasnej americkej buržoáznej filozofie, tzv. „Process-philosophy”. Kritický rozbor tejto filozofie sme si vybrali tiež preto, že je propagovaná ako „pôvodný americký príspevok do dejín myslenia”, ako produkt výlučne „amerického ducha”, „americkej demokracie”.

II.

USA stoja dnes v čele imperialistického tábora, v ktorom vládnuca trieda monopolistov organizuje všetky reakčné sily na svete proti pokrokovým krajinám tábora mieru, proti socializmu.

Nemožno sa preto diviť, že v USA nachádzajú útočisko najfanatickejší

nepriatelia marxizmu, najväčšie „authority“ idealistických smerov vo filozofii. V USA dnes prosperujú a tešia sa veľkej priazni vládnúcich kruhov predovšetkým tie smery buržoáznej filozofie, ktoré ťažisko svojej problematiky zamerali výlučne na boj proti vedeckému materializmu, ateizmu.

Nespočetné množstvo odtienkov subjektívneho a objektívneho idealizmu predstavuje dnes americkú buržoáznu filozofiu. Ťažko by však bolo možné nájsť medzi nimi nejaký pôvodný americký smer. Ako v minulosti, aj dnes reprezentujú americký filozofický front filiálky európskych smerov a škôl, žiaci európskych učiteľov, prípadne i sami učitelia. Ani pragmatizmus, ktorý vznikol a zapustil najpevnejšie korene v USA, nemožno považovať za výlučne americký príspevok do dejín buržoáznej filozofie. Skoro súčasne vznikol vo Francúzsku, Anglicku a Taliansku. Práve tak neorealizmus, ktorý vznikol na pôde USA, bol úplne pod vplyvom európskeho tzv. realistického hnutia v buržoáznej filozofii a jeho zakladatelia prehlásili, že nadväzujú na odkaz „veľkých bratov v Európe — Russella, Moora a Meinonga“.

Tento „národnostný moment“ uvádzame iba preto, aby sme pochopili, prečo americkí filozofujúci vlastenci robia takú reklamu tzv. „Process-philosophy“. Podľa nich totiž má byť „Process-philosophy“ prvým výlučne americkým príspevkom do filozofie, a to príspevkom nie práve najskromnejším. Má byť „najmodernejšou“ filozofiou, aká sa mohla zrodiť iba v zemi s „najvyspelejšou technikou“, „demokraciou“, „slobodou“, má byť vôbec medzníkom v dejinách myslenia, filozofiou „novej epochy“ dejín. Prináša vraj zásadné riešenie najzákladnejších otázok myslenia, života, spoločnosti, nastolených moderným spôsobom života. Súčasne vraj prináša konečné zmierenie antagonistických táborov vo filozofii — materialistického a idealistického — a vôbec, zmierenie všetkých nezrovnalostí, aké sa kedy vo filozofii vyskytli a viedli k vytváraniu rôznych filozofických smerov a škôl.

Pri propagovaní „Process-philosophy“ sa zdôrazňujú predovšetkým tieto jej „zvláštnosti“: 1. že je „pôvodným americkým príspevkom do dejín myslenia“ (W. H. Sheldon, *America's-Progressive Philosophy*, New Haven 1942, str. 2), 2. že jej zrod je úzko spätý so zrodom „moderných demokracií“, 3. že odráža mierový charakter „americkej demokracie“, keď pracuje metódou kooperácie, zmierovania rozporov, 4. že je „filozofiou činu, optimizmu a viery v lepšiu budúcnosť“.

1. K prvej „zvláštnosti“ niečo povedať. Zaiste bude typickým, i keď azda nie „pôvodným“ americkým príspevkom do dejín buržoáznej filozofie. Je zmiešaninou pragmatizmu a neorealizmu — amerických výhonkov subjektívneho idealizmu. K jej tvorcom treba počítať už W. Jamesa, ďalej Meada, no predovšetkým J. Deweya a A. N. Whiteheada. V súčasnej dobe rozširujú „Process-philosophy“ žiaci a stúpenci Whiteheada. Tento čelný predstaviteľ buržoáznej filozofie podrobne rozpracoval základné tézy „Pro-

cess-philosophy" vo svojom metafyzickom systéme tzv. „organistickej filozofie" (*Philosophy of organism*). Whitehead, i keď pôvodom Angličan, pôsobil od roku 1924 do roku 1937 na Harvardskej univerzite. Za toto obdobie prešiel dôkladnou amerikanizáciou. Dnes je radený k domácim americkým filozofom jednak preto, že svoj idealistický systém vypracoval na pôde USA a že sa jeho filozofia ujala skoro výlučne tam a jednak, že sa stal propagátorom „americkej demokracie".

2. Profesor Yalskej univerzity Sheldon v knihe *America's Progressive Philosophy* vykladá, že „Process-philosophy" vznikla „postupným rastom moderných demokracií" (str. 111). Na inom mieste tvrdí, že odráža „čisto demokratického ducha nášho pôvodného a moderného prínosu do ľudského myslenia" (str. 157—8). Nebudeme polemizovať s jeho typicky buržoáznym chápaním demokracie, ani analyzovať „demokratického ducha" tejto novej odrody idealizmu. „Process-philosophy" práve tak ako aj pragmatizmus vznikala v podmienkach prudkého rozvoja amerického kapitalizmu a imperializmu. Možno o nej povedať to isté, čo M. Cornforth povedal o pragmatizme, že je v nej vyjadrený „bojovný triedny názor najreakčnejších a najútočnejších častí monopolistického kapitalizmu", že sa snaží vnútiť americkému ľudu svetový názor imperializmu, podvádzajúc ho falošnými heslami o slobodnom podnikaní, demokracii, o tvorbe budúcnosti a premene sveta a štvúcim ho proti všetkému, čo je pokrokové a protimperialistické.¹

3. Profesor Sheldon ďalej vykladá, že „Process-philosophy" je „názorom mieru a tvorivej práce" (str. 121), že odsudzuje starý svet, ktorý ako účinnú silu používal vojnu a vyjadruje svetonázor nového sveta, v ktorom účinnou silou je vzájomná spolupráca (str. 121). Príkladom tohto zmierovacieho úsilia má byť pokus o „zmiernenie" antagonistických táborov vo filozofii — materialistického a idealistického. Alebo, ako hovorí Sheldon, „nie ignorovanie súperov, naopak, poskytovanie možnosti, aby mal každý rovnaký kus pravdy" (str. 3). „Process-philosophy" je podľa Sheldona príkladom „ako môžu byť proti sebe stojace názory navzájom zlučiteľné" (str. 3).

Pokus o likvidovanie materializmu pod rúskom jeho zmierenia s idealizmom, rôzne teórie o zlučiteľnosti materializmu a idealizmu, volanie po spolupráci oboch táborov vo filozofii je starým trikom rafinovanejších idealistov. Začiatkom tohto storočia vyšli s podobným pokusom stúpenci tzv. realizmu. Ohlasovali svetu, že sa im podarilo prekonať idealizmus aj materializmus, a to za pomoci nových objavov, teórií modernej vedy. Všetomžne sa pokúšali objaviť novú podstatu skutočnosti, ktorá by nebola ani hmotná ani duchovná, pričom sa dovoľávali výrokov fyzikálnych idea-

¹ M. Cornforth, *Na obranu filozofie*, Praha 1953, 226.

listov o „zmiznutí hmoty“ a prekrúcali uzávery kvantovej teórie a teórie relativity. Takýmto „novým“ objavom mala byť Alexandrova „časo-priestorová látka reality“, Montaguova „potenciálna energia“, Russellova „neutrálna látka“. Najnovšie „Process-philosophy“ ohlasuje ďalší „objav“, ktorým má byť zmierený spor materializmu a idealizmu v otázke podstaty skutočnosti. O tomto „objave“ budeme hovoriť na ďalších stranách. Teraz len toľko, že podobné pokusy o prekonanie materializmu, o vpašovanie idealizmu do modernej vedy už dávno odhalila marxistická filozofia. Lenin veľmi výstižne nazval tieto pokusy „prekonať“ dva základné smery vo filozofii, postaví sa akoby „nad“ ne „kompromisníckym šarlatánstvom“.

4. Ako ďalšia „zvláštnosť“, čisto americký rys „Process-philosophy“ sa uvádza jej „optimizmus“, „nabádanie k tvorivej práci, prognóza lepšej budúcnosti“ (J. Dewey, *Reconstruction in Philosophy*, str. 116). Večný spor materializmu a idealizmu vraj zbytočne vyčerpáva intelektuálne sily, väčšina sporných problémov sa dnes vo svetle modernej filozofie a prírodovedy vraj javí pseudoprobémami (napr. či je podstata skutočnosti primárne povahy hmotnej a či duchovnej). Bolo by vraj treba zamerať všetky tvorivé sily na vypracovanie „novej filozofie“, „nového svetonázoru moderného človeka“, žijúceho na počiatku „nového veku“ (atómového veku).²

Optimistický rys „Process-philosophy“ však tiež treba chápať v súvislosti s rýchlym rozvojom kapitalizmu v Amerike, ktorá má dnes úplnú hospodársku prevahu v kapitalistickom svete, s bezohľadným prenikaním amerického kapitálu v závislých krajinách. Podľa Cornfortha je tento optimizmus naivný a iluzórny. „Vyjadruje však presne expanzívne snahy veľkých amerických monopolov, vyjadruje slepú odhodlanosť „vytvoriť budúcnosť“ a vtisnúť pečať tejto budúcnosti na všetky odporujúce fakty, ktoré sa jej stavajú do cesty.“³

III.

„Process-philosophy“, ako sme uviedli, vznikla podivným spojením neo-realizmu (hlavne anglického) s pragmatizmom. Predstavuje jeden z najrafinovanejších pokusov súčasného idealizmu podryť základy vedeckého materializmu, materialistickej vedy. Zahaľuje sa plášťom vedeckej terminológie najmä z odborov fyziky, matematiky a logiky, chce „ohromiť“ komplikovaným systémom „univerzálnych kategórií, princípov“, pre ktoré vymýšľa nezrozumiteľné názvy (napr. Whiteheadov systém kategórií). Tý-

² Touto otázkou sa zaoberá napr. St. Davies v knihe *Theology and the Atomic Age*, London 1947, i B. Russell v knihe *The Value of Atomic Age*, London 1949.

³ M. Cornforth, *Na obranu filozofie*, Praha 1953, 225—6.

mito nezrozumiteľnými názvami chce zakryť bezmocnosť pri riešení základných filozofických problémov. Nezrozumiteľnosť je poslednou zbraňou súčasného idealizmu.

Metafyzické jadro „Process-philosophy” možno zhrnúť do troch téz: 1. Ustavičný pohyb, nezadržateľný postup vpred, zmena tvoria podstatný rys skutočnosti, pričom kontinuálny proces sám osebe znamená silu postupovať vpred, rodiť novosť bez ohľadu na akúkoľvek limitu, všeobecný poriadok alebo zákonitosť.

2. Konečnou ontologickou realitou nie je ani hmota ani duch, ale *skúsenosť*. Skúsenosť treba chápať ako kontinuálny proces (tzv. experience-continuum). Predmetom skúsenosti nie sú konkrétne veci a javy vonkajšej skutočnosti, ale „udalosti”. Predmety reálneho sveta, hmota, duch, myslenie nie sú konkrétne vymedzené alebo konečné reality, ale len subjektívne vymedzené rozdielnosti v jednom spoločnom lone skúsenosti.

3. Kontinuálny proces v lone skúsenosti nie je hladkým, nepretržitým vývinovým procesom: tvorí ho reťaz aktov, tzv. trvaní (durations). Každé trvanie predstavuje určité extenzívne kvantum v určitej časovej epoche, znamená akt jednoty udalostí bezprostredne daných v skúsenosti. Trvanie odráža momentálny stav sveta v jeho jednote, tak ako sa javí v perspektívach subjektu. Tento svet zánikom daného momentu trvania hynie a vznikom nového momentu trvania sa znovu rodí, obohatený novou prítomnosťou.

Z uvedených troch téz vyplýva, že centrálnou otázkou najnovšej odrody idealizmu je otázka zmeny, pohybu, vývinového procesu, pričom je otázka riešená podľa starších „osvedčených” vzorov. Prvá téza zahrnuje Bergsonovo učenie o „tvorivom vývoji”, druhá Machovu a Avenariovu koncepciu „skúsenosti”, tretia metafyzický výklad teórie relativity a kvantovej teórie podľa vzoru „realistov” (Alexandra).

„Process-philosophy” je však najnovším dôkazom toho, že metafyzické riešenie otázok pohybu, zmeny nepokročilo ani krok vpred za staré antické idealistické vzory. Whitehead otvorene priznáva, že jeho filozofia je len opakovaním Platóna (*Process and Reality*, str. 132). Tento vplyv badať najmä v jeho prírodnej filozofii. Podľa Whiteheada súčasná prírodná filozofia sa točí okolo základných princípov a pojmov Platónovej filozofie, tvrdí, že Platónov pojem „hypodoché” čo má znamenať asi „rodička všetkého stávania sa” možno stotožniť s časo-priestorom modernej matematickej fyziky (*Adventures of Ideas*, str. 192). Na inom mieste hovorí, že by to bol Platón a nie Newton, ktorý by s porozumením privítal evolučnú teóriu v biológii a atómovú teóriu vo fyzike (*Process and Reality*, str. 132).

A predsa je to práve táto časť „Process-philosophy”, t. j. jej prírodná filozofia, ktorá v značnej miere ovplyvňuje buržoázných prírodovedcov.

Využívajúc chronickú krízu buržoáznej prírodovedy, predkladá lákavý recept na jej odstránenie. Týmto receptom má byť práve „nová teória vývinového procesu, potom špeciálne teórie, vypracované predovšetkým Whiteheadom: napr. metóda „extenzívnej abstrakcie“, sľubujúca preklenúť most medzi faktami zmyslovej skúsenosti a koncepciami matematickej fyziky na základe jeho teórie bodov, priamok a plôch, potom teória „časopriestorovej súvzťažnosti“, tzv. fenomenálna teória relativity priestoru a i.

„Process-philosophy“ si chce vydobýť slávu kritikou materialistickej koncepcie pohybu, zmeny a vývinového procesu. Práve túto koncepciu považuje za najzraniteľnejšie miesto v materialistickom učení. Nevadí jej, že kritizuje iba mechanicko-materialistickú koncepciu, ktorú víťazne prekonal práve dialektický materializmus. Dialektický materializmus však pre „Process-philosophy“ neexistuje. Avšak aj jej kritika mechanistického materializmu je vedená z idealistických pozícií, preto je nesprávna a neplodná.

Pretože otázka pohybu, zmeny je centrálnou otázkou materializmu, pokúsime sa podať krátky náčrt jej riešenia, aby sa ukázalo, že to bol práve idealizmus, v minulosti i dnes, ktorý túto otázku zaviedol do slepej uličky a že to bol materializmus, ktorý ju postupne riešil v súhlase s rozvojom prírodovedy a pokrokom vedeckého myslenia.

IV.

Jedným z najcennejších príspevkov antického materializmu do dejín vedeckého myslenia bol názor, že zmena, večný pohyb tvoria podstatný rys skutočnosti. V protiklade metafyzickému učeniu pytagorejcov, eleatov a Platóna o existencii nehybného, nemeniteľného bytia alebo ideí grécki materialisti tvrdili, že vo svete je všetko v ustavičnej zmene, vývoji, pohybe. Herakleitov výrok „panta rei“ bol prvým dôležitým filozofickým zovšeobecnením, ktoré dodnes tvorí podstatnú črtu vedeckého materialistického svetonázoru. Podľa Herakleita vo svete niečo večných, nepremenných podstát, niečo pokoja, oddychu. Pokiaľ však možno dôverovať príčinám, ktoré ho viedli k tomuto názoru, zdá sa, že neunikol vplyvu starých mytológií, podľa ktorých zmena, pohyb znamenali degradáciu harmónie, súladu, poriadku, existujúcich kedysi na počiatku. Boli teda negatívnym rysom skutočnosti, akýmsi trestom za porušenie prvotnej dokonalosti a pokoja. Tento vplyv je badateľný skoro v celej antickej kultúre.

Veľmi dôležitý v Herakleitovom učení o ustavičnej zmene je názor, že pohyb, zmena sú podriadené prísnej zákonitosti. Herakleitos tiež učí, že všetko vzniká z nutnosti a „zmenou protikladov“. Práve týmto učením

o vnútorných protikladoch sa priblížil k dialektickému chápaniu zmeny i pohybu.

Ďalším krokom vpred pri riešení tejto otázky bolo učenie atomistov. Demokritos i Epikuros prehlásili pohyb za večný, za neodlučiteľnú vlastnosť hmoty. Atóm je pohybujúca sa hmota: ako hmota, tak aj pohyb sú nezničiteľné. Grécki atomisti takto oslobodili pohyb od závislosti rôznych nadprirodzených síl, bohov, ktorým staré mytológie pripisovali schopnosť zasahovať do prírodného diania.

Na slávne tradície antickej materialistickej vedy a filozofie nadviazala novoveká veda. Pravda, skôr musela pohyb i zmenu oslobodiť z hierarchického poriadku, do ktorého ho sputnala peripatetická fyzika a scholastika. V tomto poriadku boli podriadené účelnosti „vyšším silám“. Pohyb predmetov v peripatetickej fyzike bol určovaný povahou a cieľom týchto predmetov. Podľa Galilea však teleso samo od seba má tendenciu zotrvať do nekonečna v priamočiariom pohybe. V jeho mechanike nie je „prírodných“ alebo „neprirodzených“ miest, „dokonalých“ alebo „nedokonalých“ pohybov: je iba jeden univerzálny mechanický pohyb, ktorému je podriadené všetko „na zemi i na nebi“. Konečnú mechanisticko-materialistickú formuláciu pohybu obsahuje Newtonov prvý zákon zotrvačnosti, podľa ktorého pohyb je tak absolútny ako pokoj. Ďalší vývin prírodovedy však odhalil nedostatky mechanistického materializmu: uvedieme z nich tie najdôležitejšie.

Mechanistický materializmus ostáva pri najjednoduchšej forme pohybu, zmenu chápe ako mechanické premiestňovanie, spájanie, rozpájanie elementárnych častíc hmoty.

Zmena a pohyb majú v mechanisticko-materialistickom chápaní značne vymedzené pôsobenie: nevzťahujú sa na samu povahu elementárnych častíc. Tieto sú postulované ako nemenné, pevné, neredukovateľné substancie, ktoré existujú ako večne tie isté a nepodliehajú žiadnym vonkajším vplyvom (napr. Demokritove atómy, Descartove substancie, Leibnizove monády).

Pohyb i zmena sú podriadené absolútnym, nemenným zákonom raz navždy daným a prísne determinujúcim všetko dianie vo svete. Zákony nie sú imanentné prírode, ale sú jej „uložené“.

Priestor, čas aj pohyb v mechanisticko-materialistickom chápaní existujú absolútne, nie sú určované povahou vecí. To znamená, že vývinový proces nie je ustavičným narastaním, postupom vpred, ustavičným tvorením nového, ale len prostou následnosťou, premiestňovaním, mechanickým kombinovaním. V tejto súvislosti sa možno zmieniť o situácii, ktorá vznikla v súčasnej buržoáznej prírodnej filozofii okolo tzv. otázky „reverzibility“. Tak profesor H. Margenau v knihe *The Nature of Physical Reality* (New-York 1950) sa domnieva, že celá otázka zvratnosti času a vôbec zvratno-

sti prírodných procesov závisí od toho, či sa termodynamika stane súčasťou mechaniky. Ak sa tak stane, potom platí stará mechanistická koncepcia a svet môže očakávať, že sa raz vráti do niektorého minulého stavu (str. 161, 162—3).

Kríza mechanisticko-materialistickej prírodovedy, navodená novými objavmi najmä v oblasti fyziky a biológie, vniesla chaos medzi prírodovedcov. Títo, aj keď ostávali živelne na materialistických pozíciách, boli bezradní v otázkach širšieho zovšeobecňovania. Práve túto bezradnosť sa snažili využiť reakčné živly z idealistického tábora a ponúkali prírodovedcom „veľkolepé“ filozofické uzávery, aplikácie, ktoré v skutočnosti mali podryf samy základy vedy. Mnohí buržoázni prírodovedci, ovplyvnení idealistickou filozofiou, dostali sa do rozporu so základnými princípmi modernej vedy, ktorá práve priniesla triumfálne potvrdenie správnosti vedeckého materializmu. Ako príklad uvedieme jedného z najznámejších, A. Einsteina. Autor teórie relativity zazlieva Humovi, že v dôsledku jeho kritiky „vznikol osudný strach z metafyziky“ a že sa tento strach stal „nemocou filozofie empirizmu“ (A. Einstein, *Remarks on Bertrand Russell's Theory of Knowledge*, v knihe *The Philosophy of B. Russell—Library of Living Philosophers*, Evanston 1946, str. 289.) Keď vyzdvihol význam Berkeleya „pre náš fyzikálny spôsob myslenia“ (str. 283), dáva sa do oslavovania Kanta, ktorý vraj dal „právo užívať určité koncepcie, ku ktorým nie je prístup z materiálu zmyslovej skúsenosti“ (str. 287). „Som presvedčený — píše ďalej — že možno tvrdiť ešte viac: koncepcie, ktoré vznikajú v našom myslení a v našich pojmových výrazoch, sú všetky — z logického hľadiska — slobodnými výtvormi myslenia, ktoré nemožno indukzívne získať zo zmyslovej skúsenosti“ (str. 287).

Einstein podľa vzoru Kanta odtrhol skutočnosť, ako sa nám javí v zmyslovej skúsenosti od skutočnosti, ako ju skúma rozum, konkrétne od abstraktného a prehlásil, že je medzi oboma „nepreklenuteľná priepasť“ (str. 287). Podľa neho abstraktné pojmy, koncepcie nemajú pôvod v skúsenosti, ale sú výtvorom rozumu. Rozum vnáša do prírody poriadok, pohyb, rozum „konštruuje“ fyzikálne objekty, a to tak, že na hrubý materiál zmyslovej skúsenosti navlieka apriorné rozumové kategórie, potom konštrukcie, ako sú kauzalita, časo-priestor, rôzne konštanty atď. Fyzik sa teda pohybuje vo svete, ktorý si sám vykonštruoval a ktorý nemá nič spoločného so svetom bežného pozorovateľa. Teóriou podobných „konštrukcií“ sa zaoberá aj profesor Margenau v už spomínanej knihe (v IV. a V. kapitole). Výsledkom takéhoto pristupovania ku skutočnosti je, že pohyb, zmena ani v teóriách súčasných buržoázných prírodovedcov nemôžu byť inak vysvetľované ako starým mechanistickým spôsobom.

Riešenie otázky prechodu od elementárnych dát zmyslovej skúsenosti

k abstraktným pojmom, koncepciám, od konkrétneho k abstraktnému je kameňom úrazu idealistickej filozofie. Bez jej správneho riešenia nemožno postúpiť ani krok vpred v názore na pohyb, zmenu, vývinový proces, hoci moderná prírodoveda nástojčivo požaduje revíziu starších názorov. Jedine správnu cestu tu ukazuje marxistická dialektika. Lenin vo *Filozofických zošitoch* píše: „Myslenie, stúpajúc od konkrétneho k abstraktnému, nevzdialuje sa — ak je *správne* — od pravdy, ale sa k nej približuje. Abstrakcia *hmoty*, prírodného *zákona*, abstrakcia *hodnoty* atď., jedným slovom všetky vedecké (správne, vážne, nie nezmyselné) abstrakcie odrážajú prírodu hlbšie, vernejšie a *úplnejšie*. Od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a *od neho k praxi*, taká je dialektická cesta poznania pravdy, poznania objektívnej reality.”⁴ Na inom mieste zase píše: „Vytŕhať kauzality z tejto súvislosti (t. j. z objektívnej skúsenosti sveta) je nezmyselné, popierať objektívnosť pojmov, objektívnosť obecného v jednotlivom a zvláštnom je nemožné.”⁵

Kým teda marxistická dialektika otvára cestu k poznaniu objektívnej skutočnosti, idealizmus otvára cestu k subjektivismu a agnosticizmu. Touto cestou kráča súčasná buržoázna prírodná filozofia. Paralelne s ňou vedie sem ešte jedna cesta súčasného idealizmu a touto kráča tzv. filozofia empirizmu. Empirizmus prehlasuje zmyslové dáta za jediný a posledný zdroj nášho poznania. Naše poznanie sa teda nemôže vzťahovať k vonkajšej skutočnosti, pretože zmyslové dáta hovoria len o svete privátnych zážitkov a dojmov a vznikajú, ako Hume hovorí, z „neznámych príčin” (*Treatise*, časť I, § IV.) Podľa Eyera na otázku, aký je pôvod zmyslových dát, „nieto žiadnej určitej odpovede” (*Foundations of Empirical Knowledge*, London 1949, str. 159). Pohyb, zmena v empirickej filozofii sa potom nemôžu vzťahovať na vonkajší objektívny svet, ale len na „vnútorný svet”, ktorý sa vyvíja, mení podľa toho, ako sa kombinujú, spájajú a rozpadajú zmyslové dáta.

Že i jedna i druhá cesta priviedli idealizmus do slepej uličky, toho si povšimli viacerí buržoázni filozofi. V mene záchrany idealizmu dali sa do hľadania východiska. Takto vznikla aj „Process-philosophy”. Sledujme jej „duchaplné” špekulácie. Kríza vo filozofii vraj začala kedysi veľmi dávno, vtedy, keď došlo k odtrhnutiu materializmu od idealizmu, keď boli duch i hmota osamostatnené a prehlásené za konečné substráty skutočnosti. Od tejto doby sa vraj filozofia zaoberala hľadaním „čistého” ducha a „čistej” hmoty ako základných materiálov pre budovanie skutočnosti. Tak idealizmus budoval svet z duchovných elementov, subjektívnych dát a materia-

⁴ V. I. Lenin, *Filozofické sešity*, Praha 1953, 140.

⁵ Tamtiež, 147.

lizmus zase konštruoval hmotný svet z abstraktného materiálu teoretickej vedy (napr. atómy, éter), z postulátov, koncepcií, a spútal ho „objektívnymi“ zákonmi. „Zhubný“ účinok takéhoto postupu sa najvýraznejšie prejavil v otázke zmeny, pohybu, vývinového procesu. Ani idealizmus ani materializmus vraj nemôžu riešiť túto otázku nezávisle od seba: aktívny duch sa potrebuje prejať v objektívnom svete a mŕtva hmota vraj potrebuje byť oživená duchom; práve ich spojením — učí „Process-philosophy“ — vzniká pohyb i zmena. „Proces-philosophy“ ďalej tvrdí, že toto spojenie má ďalekosiahle dôsledky. Podľa Whiteheada vedie k tomu, že svet sa rozpadá v nekonečné množstvo „organizmov“: každý organizmus má svoj „fyzikálny pól“ a svoj „mentálny pól“. Takýmto „organizmom“ je práve tak elektrón ako človek.

Preto, že duch a hmota nemôžu existovať oddelene od seba — učí „Process-philosophy“ — nemôžu byť považované za substráty skutočnosti. Sú vraj len špecifickými prejavmi základnej „látky“ a touto je „skúsenosť“. „Skúsenosť“ je tým základným materiálom, z ktorého je vybudovaný svet podivuhodných idealistov — stúpcov „Process-philosophy“ — svet prepĺnený „organizmami“. Podľa Whiteheada „organizmus“ je určitým uzlovým bodom v univerzálnom toku „skúsenosti“, z neho sa vynára a do neho zase zaniká, niečo teda pevných hraníc, ktoré by každému „organizmu“ prísne vymedzovali miesto v čase a priestore. Celý svet tvorí akúsi mystickú jednotu: jedna vec vstupuje do podstaty inej veci, táto zase inej a tak do nekonečna. Whitehead o tom píše nasledovne: „Nemôžeme vymedziť, ktorými molekulami mozog začína a ktorými končí ostatok ľudského tela. Ďalej nemôžeme povedať, ktorými molekulami končí telo a začína vonkajší svet. Pravdou je, že mozog pokračuje v ľudskom tele a telo pokračuje v celom ostatnom svete prírody. Ľudská skúsenosť je aktom sebauznanenia, uzatvárajúc celok prírody“ (*Adventures of Ideas*, str. 290). Podobne usudzuje aj J. Dewey: „Pod skúsenosťou rozumieme niečo, čo je aspoň tak rozsiahle a hlboké, ako sú dejiny tejto zeme“ (*Experience and Nature*, str. 8).

Takto teda vyzerá „zmierenie“ materializmu s idealizmom na metafyzickej platforme „skúsenosti“. Idealizmus „novej“ americkej filozofie sa obliekol do starého rúcha Plotinovej mystiky podľa Bergsonovho receptu. Celý svet je len individuálnou skúsenosťou, je výtvorom tejto „skúsenosti“. Predmety, javy sú len akýmisi zhmotnenými prejavmi individuálnej skúsenosti, neexistujú mimo jej dosah, sú len akoby vykrojené z materiálu „skúsenosti“. „Organizmus“ sa tvorí tak, že iné „organizmy“ vstupujú do jeho podstaty. Whitehead nazýva tento zjav „procesom sebatvorenia“. Proces individuálneho „sebatvorenia“ je však len nepatrnou časťou „univerzálného sebatvorenia“, ktorého cieľom je „stvorenie“ boha. Boh na začiatku existuje len ako „čistá potencialita“, postupom času sa stále viacej aktualizuje — toto

aktualizovanie znamená tvorenie sveta — až sa nakoniec stane „čistou aktualitou“. Ako vidieť, aj Hegel našiel svoje miesto v „Process-philosophy“.

Nemôže byť pochyb o tom, čo týmito špekuláciami sleduje „Process-philosophy“. Ide jej predovšetkým o dokázanie, že objektívna skutočnosť neexistuje, že skutočnosť, v ktorej žijeme, je výtvorom individuálnej skúsenosti. Popiera objektívnu existenciu predmetov a javov reálneho sveta, tieto prehlasuje za určité skonkrétnené formy „skúsenosti“. Chce vylúčiť z prírody všeobecne platnú zákonitosť, objektívne zákony a nahradiť ich individuálnymi zákonmi, ktoré si vytvára samostatne každý „organizmus“, alebo aby sme sa vyjadrili jej terminológiou, chce definovať svet, ako sa javí z individuálnej perspektívy každého organizmu. Okrem toho chce zachraňovať náboženstvo v jeho dnešnom ťažkom položení, podať „nový“ dôkaz existencie boha.

Pozastavme sa ešte nad prírodovednými komentármi „Process-philosophy“. Whitehead prehlasuje, že jeho organistická filozofia je postavená na modernej teórii relativity. Je to však veľmi podivná teória relativity, na ktorej buduje svoju metafyziku: miesto časo-priestorových objektov materiálneho sveta zavádza „časo-priestorové udalosti skúsenosti“, odmieta Einsteinovu teóriu priestoru, ktorá skúma vzťahy medzi fyzikálnymi objektmi a miesto nej zavádza tzv. relacionálnu teóriu priestoru, ktorá má skúmať priestorové vzťahy medzi udalosťami. Pretože vraj existuje vnútorná jednota celého sveta v lone skúsenosti, treba podľa Whiteheada metriku priestoru považovať za homogénnu (podľa všeobecnej teórie relativity je metrika priestoru štvorrozmerného časo-priestorového bodu definovaná v každom okamžiku hmotou tohto bodu a stavom hmoty).

Tieto „komentáre“ ukazujú, že „Process-philosophy“ predstavuje jeden z najotvorenejších útokov súčasného idealizmu nielen na základy teórie relativity, ale vôbec na základy materialistickej vedy, na základy vedeckého poznania. Tzv. všeobecná teória skúsenosti, na ktorej je táto filozofia vystavaná a ktorú sa pokúša aplikovať na jednotlivé prírodovedné odbory, je skrz-naskrz otrávená jedom subjektivismu a agnoticismu. Hovoriť o svete ako o objave alebo výtvore individuálnej skúsenosti môže dnes iba tá filozofia, ktorá sa úplne dala do služieb najreakčnejších živlov imperialistickej buržoázie.